

נירה פרדקין ורחל גרבר, "בעקבות הבכור לבית אב"י" מאת דבורה עומר

מתוך: לקראת להבין ליהנות, מדריך למורה חלק ב', האגף לתכניות לימודים, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך והתרבות, תשנ"ג.

א. על הספר

הספר הוא רומן ביוגרפי לבני הנעורים. נושא הסיפור הוא המאבק על החייאת הלשון העברית והשפעתו של מאבק זה על משפחתו של מי שלחם למען הרעיון. הדמות המרכזית בסיפור הוא ילד, בן-ציון, בנו בכורו של אליעזר בן-יהודה "מחיה הלשון", בעוד שהגיבור המניע את האירועים הוא איש מבוגר – האב. דרך זו מאפשרת לתאר את האירועים, מנקודת ראותו של הילד. כך גם מתאפשרת הזדהותם של קוראים עם דמות הילד בסיפור. הסיפור הוא בעת ובעונה אחת סיפור על תולדות היישוב היהודי בארץ וסיפור על מאבק למען רעיון ועל מחיר הגשמתו. נושא המאבק כאן הוא חידוש השימוש בשפה העברית כחלק מחיי העם. מאבק זה הוא בתוך העם ולא נגד עם זר.

שילוב של מידע בסיפור

דבורה עומר בונה רומן שלתוכו היא משלבת, כחלק בלתי נפרד מן הסיפור, פרקי מידע. היא מספרת על אירועים קשים ומכאיבים ועל אירועים שמחים, נוגעים אל הלב בחיי הדמויות המרכזיות. המידע על מפעלו של בן-יהודה ודרכי עבודתו שזור בעלילה. לדוגמה: ההסבר כיצד בן-יהודה מחדש מילים (עמ' 15) הוא חלק מהאפיזודה על בן-ציון המתחיל לדבר. תיאורי רקע, גיחות אל העבר, המסבירות ומרחיבות את פרשת מאבקו של בן-יהודה, משתלבים בסיפור רק לאחר שתשומת לבו של הקורא נשבתה וסקרנותו התעוררה. הסיפור על תחילת דרכו של אליעזר בן-יהודה מסופר רק בפרק הרביעי, לאחר שכבר התוודענו לבני המשפחה, לאורח חייהם המיוחד, ובמיוחד לבעיותיו של בן-ציון ואנו סקרנים כמותו להבין מה מניע את האב לנהוג כפי שהוא נוהג. בזכות שילוב של עובדות היסטוריות וסיפור יש לסיפור משמעות והמידע ההיסטורי מעניין לקריאה. לפי עדות הסופרת (בהקדמה) נכתב הספר על סמך שיחות שהיו לה עם אהוד בן-יהודה, עם לאה אלמנתו של איתמר בן-אב"י ועם שתי בנותיהם. כולם אנשים שנולדו לאחר המאורעות שמתוארים בסיפור. אם כך – ייתכן שרוב העדויות הן עדויות שמיעה. מקור אחר אפשרי הם זיכרונותיו של איתמר בן-אב"י בספרו עם שחר עצמאותנו שראה אור סמוך להופעת הספר הבכור לבית אב"י.

האזירה והסגנון

הסיפור דרמטי מאד החל מהאפיזודה הראשונה, שבה בן-ציון משחק בנְחֶשׂ ומסתבר שהוא ממלמל את המילה הראשונה, ועד לסיום הסיפור, שבו נשלח בן-ציון (ששינה את שמו לאיתמר) ללמוד בצרפת.

תיאורי המאבק שבן-יהודה ומתנגדיו נאבקים זה בזה. העוני והרדיפות שמשפחתו סבלה כתוצאה מכך, מתוארים בדרך המעוררת התרגשות. הנפשות הפועלות בסיפור, שכל אחת מהן בטוחה בצדקת דרכה, גם הן מבטאות רגשות קיצוניים.

בולטות במיוחד הנחישות והדבקות שבהן בן-יהודה פועל להשגת מטרתו; החרדים השונאים את בן-יהודה והרואים במפעלו חילול הקודש; דבקותן של שתי האחיות, שנישאו לבן-יהודה ואימצו בעקבות נישואיהן את מטרתו כמטרתן, דבקות שבמקרה של אשתו הראשונה, דבורה, גם הביאה למחלתה ולמותה.

סיום הספר

סיום הספר אופטימי וגם פתוח. נראה שמצבה הכלכלי והחברתי של המשפחה כבר איתן. הדמות המרכזית בסיפור, בן-ציון-איתמר, יוצא ללמוד בעולם הגדול. ניצחונו האמיתי של אביו, אליעזר בן-יהודה, היא העובדה שאנחנו קוראים את הביוגרפיה שלו בעברית, שנים אחרי שנפטר הוא ונפטר שתי נשותיו וגם בניו.

ב. הדמויות בסיפור

דמותו של בן-יהודה

אליעזר בן-יהודה מתואר כאן כאיש קיצוני, חסר פשרות, המוכן להקריב הכול למען הרעיון שעליו הוא נלחם. הסיפור כולו הוא סיפור נחישותו ועקשנותו. הוא כותב נגד בעלי הבתים בשעה שהוא עצמו חייב שכר דירה, ועקב כך בעל הבית הזועם מפנה את משפחתו מהדירה (עמ' 27). כאשר הוא מגלה שבן-ציון מדבר ערבית בהזיותו (עמ' 72), הוא מחזיר את המשפחה מיפו לירושלים, אפילו שהשהות ביפו כל כך היטיבה עם דבורה החולה. קנאותו של בן-יהודה לשפה העברית שווה בעצמתה לזו שבה פועלים מתנגדיו. יחסו אל ילדיו בנושא זה מזכירה את התנהגותו דודו (עמ' 77) שגירשו מן הבית כשתפס אותו קורא ספר בעברית.

דרכו של בן-יהודה היא כל כך קיצונית, עד שלעתים היא עשויה לעורר התנגדות, במיוחד בהתנהגותו אל בני משפחתו, ובסבל העובר עליהם כתוצאה ממאבקו. פה ושם בספר יש ביטוי להתנגדות זו. למשל בדברי פינס, ידיד המשפחה, התומך אמנם ברעיון חידוש השפה, אבל

טוען: "...נעשה זאת אנו, המבוגרים. הנח לילד המסכן..." (עמ' 18). או בדברי סלומון, חרש העץ, האומר לבן-יהודה: "... איני יודע אם אתה הצודק, או האחרים. אך אל תכניס לעיסוקך את הצאן שלא חטאו. הנח לילדים, בן-יהודה!" (עמ' 59). אלא שגם מתנגדיו של בן-יהודה לא הפרידו בין האב לילדיו.

דמותו של בן-יהודה והרושם שהוא עושה על הקורא מושפעים גם מהעובדה ששתי נשותיו היו מוכנות לחיות את חייו וללחום את מלחמתו. עובדה זו מעידה על אישיותו החזקה והקוסמת ועל כך שהצליח לשכנע אותן בצדקתו.

דמותה של דבורה בן-יהודה

בתחילת הסיפור, בפגישה הראשונה עם בן-יהודה, דבורה היא נערה ענוגה בת למשפחה עשירה. היא הדומיננטית ביחסיה עם בן-יהודה. היא נערה משכילה, המלמדת אותו שפות והשכלה כללית. דבורה היא זו המחליטה להינשא לו למרות מחלתו ולמרות שהציע לה לוותר עליו.

לאחר נישואיה היא משתנה. היא כנועה, מצייתת לבעלה בכול ואף מקריבה עצמה. כשאין אוכל בבית, היא חוסכת מפיה ומפי ילדיה ונותנת את המעט לבן-יהודה (עמ' 35). היא נשמעת לו בכל הנוגע לדיבור בשפה העברית ולהתנהגות הילדים בנושא זה. בהתנהגותה היא מבטאת הן את אהבתה הרבה לו והן את אמונתה בצדקת דרכו.

בן-ציון איתמר

הבן הבכור הוא גם כנוע וגם מרדני. הוא מקבל על עצמו כמובן מאליו את חוקי הבית, אבל מפעם לפעם הוא מנסה להתקומם נגדם, לעתים בהיסח הדעת (כשהוא וחבריו שרו את המרסלייזה) ולפעמים במודע (כשאביו מחליט לעזוב את ירושלים ולחזור ליפו).

ג. הספר בכיתה ובבית הספר

פעילויות המזמינות קריאה:

אם ברצוננו להקדים לדיון בספר פעילויות המזמינות קריאה, אפשר לקרוא באוזני הילדים קטעי מפתח, למשל: קטע הפתיחה לספר, או קטע השיחה בין בן-יהודה לפינס (עמודים 7-18).

אפשר שילדי כיתה אחת, שכבר קראו את הספר, יחוו דעה על הספר באוזני ילדים מכיתה מקבילה.

התרשמות מהספר אחרי קריאה ראשונה

הספר מעורר התרגשות, ורצוי לתת לילדים הזדמנות להביע את התרשמויותיהם ממנו, כגון: מה הרשים אותי ביותר? איזה קטע בספר מצא חן בעיניי במיוחד, או ריגש אותי במיוחד? מתי הצטערתי עם גיבורי הספר (או עם אחד מהם) ומתי שמחתי אתם? מתי כעסתי על אחד מגיבורי הספר, ומי מהם עורר את אהדתי?

דיון על הספר

אחרי שכל הילדים קראו את הספר אפשר לקיים דיון על אחד או יותר מהנושאים שעולים בעקבות קריאתו. כדאי שנקודות המוצא של הדיון יהיו ההתרשמויות של הילדים.

נושאים מרכזיים לדיון הם:

- אדם במאבק - כיצד מאבקו של אדם למען אידיאל נשגב משפיע עליו ועל סביבתו.
- איך מתבטא ההבדל בין ספר זה, שהוא סיפור היסטורי, לבין ספר היסטוריה? מה מן המסופר, לדעת הילדים, הוא דברים של הסופרת על סמך העובדות היסטוריות?
- העמדה של בעיה ודמויות בסיפור היסטורי.

"להציג" את הספר

היסודות הדרמטיים בספר והדיאלוגים הרבים מאפשרים ל"תרגמו" בקלות למחזה. המחזה יכולה לבטא את ההתרגשות שהספר מעורר.

אפשר לאפיין במקצת את המציאות של אותם ימים על ידי פרטי לבוש ומעט אביזרים. אלו ייבחרו בעזרת תצלומים מאותה התקופה.

בהמשך יובא דיון בספר **עם שחר עצמאותנו**, שהוא אוטוביוגרפיה של איתמר בן-אב"י ויובאו קטעים מתוכו. גם בספר זה יסודות דרמטיים שקל להמחזם. הילדים שימחזו את הקטעים מספרו של בן-אב"י יחליטו באיזה סגנון הם רוצים לדבר: האם בסגנונו של איתמר בן-אב"י, שהוא נמלץ וארכאי, או בסגנון שבו כתבה דבורה עומר, הפשוט והמובן יותר.

פעילויות להכרת מילון בן-יהודה והמילים שחידש

פעילויות בנושא זה ימחישו לילדים מהו המילון שעליו מדובר בספר **הבכור לבית אב"י**. כמו כן יאירו עוד היבט בתהליך התחייה של הלשון – מילים שחודשו ונקלטו או לא נקלטו. אפשר לשחק בכל

משחקי המילון המוכרים, ורק להוסיף למשחק את השאלה: האם המילה היא מחידושיו של בן-יהודה או לא. פעילויות אלה אפשר לבצע בעזרת הספר לבדו או גם בשילוב עם ספרים אחרים.

למשל: הילדים יעבדו על המשימות הבאות בעזרת הספר **הבכור לבית אב"י**:

1. מצאנו בספר הבכור לבית אב"י את המילים שחידשו בני משפחת בן-יהודה:

מילים שחידש אליעזר מילים שחידשה חמדה מילים שחידש איתמר

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

2.

3. תוך כדי קריאה בספר הבכור לבית אב"י מצאנו:

מילים שחודשו והן בשימוש גם כיום מילים שחודשו ולא נקלטו בלשון

_____	_____
_____	_____

אפשרות אחרת היא להציע לקבוצת ילדים לעבור על כרך מהמילון של בן-יהודה, לאתר לפי הסימן המתאים את המילים שהוא חידש (לא בכל הכרכים יש מילים שהוא חידש), ולציין אילו מילים מוכרות להם, לעומת אלה שאינן מוכרות. באחת מכיתות ה' שעבדה (בעניין רב) בנושא זה על הכרך הראשון, איתרו הילדים 10 מילים חדשות, שרובן לא היו מוכרות להם (למעשה מילים שלא נקלטו בלשון). אחת המילים המוכרות שמצאו הייתה "בובה". מילה זו מוזכרת גם בספר של בן-אב"י וגם בספרה של דבורה עומר (עמ' 15) וכך יש אפשרות לקשור בין שני הספרים.

השוואה עם מקורות ורשימות אחרות

בעקבות הקריאה בספר אפשר להציע לילדים קריאה השוואתית של טקסטים, העוסקים באותו עניין, קצתם מקורות היסטוריים, קצתם מחקרים או חומר לימודי.

השוואה כזו תתרום בנושאים הבאים:

- לעמוד על ההבחנה בין סיפור היסטורי לבין טקסטים היסטוריים לסוגיהם.
- השוואת ההדגשים של כל מחבר.

- הבנה מעמיקה יותר של העובדה, שתחיית הלשון העברית הייתה תהליך קשה, שלווה בהתנגדויות רבות ואלימות על עצם הרעיון (החרדים) ובוויכוחים על דרכי ביצועו (למשל הוויכוח בנושא חידוש מילים. ויכוח עליו מספרים סיוון ובן-אב"י) – תהליך קשה לא רק להוגה הרעיון, אלא לכל בני משפחתו.
- הדגמת תהליכי חידוש מילים.

להלן הצעה של שני טקסטים מתאימים להשוואה:

1. **עם שחר עצמאותנו** – מאת איתמר בן-אב"י, הוועד הציבורי להוצאת כתבי איתמר בן-אב"י, 1961.
2. "אליעזר בן-יהודה ותחיית הדיבור העברי" – ראובן סיוון, מתוך לשוננו לעם כד/ג-ד.

להלן הערות על הטקסטים המוצעים להשוואה:

1. **עם שחר עצמאותנו** - אוטוביוגרפיה של איתמר בן-אב"י. הפרקים הראשונים בספר הם זיכרונות ילדות והם מקבילים לספר **הבכור לבית אב"י**; זוהי כמובן עדות של המספר על חייו כשלדבריו, זיכרונותיו כבר התערבו גם עם סיפורים של אחרים על אותה תקופה. לעתים קרובות הוא חוזר ומזכיר עובדה זו ואף משתדל להסביר מי סיפר לו על אירוע זה או אחר. זוהי דוגמה למה שאפשר וצריך לעשות באוטוביוגרפיה וקשה לבצע בסיפור, במיוחד כשרוצים שהסיפור יהיה שוטף. האוטוביוגרפיה של בן-אב"י היא הטקסט המתאים ביותר להשוואה, מאחר שהן בהן והן בספר **הבכור לבית אב"י** הסיפור מסופר מאותה נקודת ראות - בנו הבכור של אליעזר בן-יהודה. למרבה הצער ספרו של בן-אב"י נדיר, ואפילו בספריות קשה להשיגו. לכן ההשוואה תצטמצם לקטעים שמובאים בהמשך.
- הספר כתוב בלשון נמלצת, הקשה להבנתם של הילדים כיום, ולכן מומלץ בכל מקרה לבחור רק קטע קצר.
- הדרך שבה כתוב ספרה של עומר עשויה לעורר רגשות מעורבים כלפי דמותו של בן-יהודה: הערצה למפעלו וביקורת כלפי השפעת המפעל על משפחתו. מעניין שבן-אב"י מספר אותם האירועים באותה מידה של התרגשות, אבל בספרו לא קיימת אותה תחושת זעם וטינה כלפי אביו כמו בספר **הבכור לבית אב"י**. בהמשך האוטוביוגרפיה, הוא גם מספר עד כמה משמעותית בחייו כמבוגר הייתה עובדת היותו בנו של בן-יהודה והילד העברי הראשון, עובדה שעזרה לו במגעיו ובקשריו עם אישים רבים ופתחה בפניו דלתות רבות.
2. "אליעזר בן-יהודה – ותחיית הדיבור העברי" – מאמר זה כתב ראובן סיוון שנים רבות לאחר המאורעות המוזכרים באוטוביוגרפיה. נקודת הראות שלו היא של חוקר הלשון, המתעניין יותר בהתפתחות השפה העברית ופחות במשפחת בן-יהודה. בזכות אי-מעורבותו ומרחק הזמן יש לבעל המאמר פרספקטיבה שאין לקודמו. בכל זאת הוא פותח באפיזודה דרמטית על החלטתו של בן-יהודה לדבר עברית, אפיזודה המנוסחת תוך אמפתיה לגורלה של דבורה, שאינה דוברת את השפה. המאמר קשה לקריאה, והמורה תשקול האם וכיצד להביא לילדים קטעים מתוכו.

יש עוד ספרים ותכניות טלוויזיה, כמו:

- **החלום ושברו** – אוטוביוגרפיה מאת אליעזר בן-יהודה **והלוחם המאושר** מאת חמדה בן-יהודה. שני ספרים נדירים אלה מעשירים את מלאכת ההשוואה ומרחיבים את הבנת הדמויות והאירועים.
- **אהבה כפולה** – ביוגרפיה של בן-יהודה שנכתבה על ידי רוברט סנט ג'והן, הוצאת זקס, תשנ"א.
- משדר הטלוויזיה **אליעזר בעל החלומות** – מחזה שהוצג בתיאטרון ילדים ונוער. את הקלטת וחוברת הדרכה הנלווית לה ניתן לשאול במרכזי פסג"ה.
- משדר הטלוויזיה הלימודית **ארץ מולדת**, פרק א' "תצלצל שפתנו כפעמון כסף". ניתן לשאול במרכזי פסג"ה.

הצעות לפעילויות ההשוואה

- אפשר להשוות קטע או קטעים מתוך הספר של בן-אב"י (או המאמר מאת סיוון, או טקסט מתאים אחר) עם המסופר בספר **הבכור לבית אב"י**. אפשר להשוות אילו עובדות מופיעות בשני הטקסטים ואילו באחד מהם בלבד, האם יש או אין סתירות בין הטקסטים. לדוגמא: הקטע הפותח במאמרו של סיוון – קטע המתאר מנקדות מבטו של ההיסטוריון את עלייתם ארצה של אליעזר ודבורה בן-יהודה והחלטתו של בן-יהודה לדבר אך ורק עברית, אפילו עם רעייתו שאינה דוברת עברית. אפשר להשוותו הן עם מה שמספר איתמר בן-אב"י (כפי שסופר לו) והן עם מה שמסופר בספר **הבכור לבית אב"י**, שם אפיזודה זו אינה נזכרת, ולעומת זאת מסופר שדבורה החליטה ללמוד עברית (עמ' 13). בכל שלושת הקטעים כדאי לבדוק האם מובעת עמדה גלויה או סמויה כלפי נחישותו של אליעזר בן-יהודה לדבר עברית ויהי מה, וכלפי מצוקתה של דבורה, שאינה יודעת עברית כלל. ראוי לציין, שבספריהם של אליעזר בן-יהודה וחמדה בן-יהודה אפיזודה זו אינה מוזכרת כלל.
- אפשר להשוות בין התרשמויותיהם של הילדים מהקטעים השונים – אילו מעניינים יותר או פחות; מובנים או קשים להבנה; אילו מעוררים התרגשות ואילו לא.

עוד פעילויות בעקבות הקריאה

- קוראים קטע (או קטעים) מתוך הספר של בן-אב"י, או מספרים אחרים שהילדים אינם מכירים ומציינים מה הקטע מזכיר מהספר **הבכור לבית אב"י**, מה דומה ומה שונה בין שני הספרים בתוכן, ברמת הלשון, בפירוט וכד'.

- מציגים או קוראים קטעים מקבילים מתוך **הבכור לבית אב"י** ומתוך **עם שחר עצמאותנו** או ספרים אחרים בנושא זה ומזהים אילו מהקטעים הם מספרה של עומר ומנמקים. כאן יבוא בעיקר לביטוי ההבדל הסגנוני בין הספרים, שהוא סימן ההיכר הבולט ביותר.
- נותנים לילדים צילום קטע מהמילון של בן-יהודה עם מפתח הסימנים ועליהם לאתר מילים לפי קריטריון מסוים: מילים שבן-יהודה חידש (שנמצאות רק בחלק מהכרכים), מילים מקראיות וכד'.
- זיהוי בני משפחת בן-יהודה על ידי הצגת תצלומים של בני המשפחה בליווי הערות שמסייעות בזיהוי.
- זיהוי מקומות המוזכרים בספרים על ידי הצגת תצלומים של אתרים וציון הקשר עם הספר (נמל יפו, צילומים בירושלים, ראשון לציון).

מתוך עם שחר-עצמאותנו מאת איתמר בן-אב"י

פרק שלישי

"אבא!" – לאחר תקופת אלם ממושכה

גזר דינו זה הקשה עלי, של אביר סופרי ישראל בארץ ישראל בימים ההם, שהיה מפורסם בספרו "ילדי רוחי", עשה לו כנפיים לא רק בירושלים הפנימית, אלא גם ביתר שלוש הערים הקדושות צפת, טבריה וחברון – ובחמש ה"מושבות" החדשות – הלא הן: ראשון לציון, פתח-תקוה, זכרון-יעקב, ראש-פינה ומשמר-הירדן, ועד אודיסה, מרכז "חובבי-ציון", הגיעה בשורתו הרעה. בצער רב הביע משה-ליב ליליינבלום לאבי, במכתב מיוחד, כי "אין דעתו נוחה מהניסיון הנפסד עם בנו וכי לטובת הרעיון היישובי בגרעינו, עם בית הספר העברי הראשון שנפתח מזה קרוב ביפו העיר, טוב להימנע משים מכשולים על דרך התפתחותו של הילד בניסיונות נפסדים כאלה."

לא כן הייתה דעתם של אחדים מצעירי ה"בילויים", מייסדי חמש המושבות הנזכרות, אף-על-פי שרובם המשיכו לדבר ב"מאמע לשון" (לשון אמם – יידיש), הרי אחדים מהם יצאו בגלוי להגנת "הניסיון הנועז" של "מחייה הדיבור העברי", כאשר החלו לכנותו אז בעל-פה ובכתב. בראש דוברי עברית, אשר יצאו להגנת אבי ואמי, בניסיונם הנועז, נמנו ידידיהם דויד ילין, דויד יודילביץ' (יהודה-

לב-איש – כפי שעיברת את שמו ברבות הימים), ישראל בלקינד ויהודה גרזובסקי, יצחק אפשטיין ויוסף בר"ן מיוחס וארוסתו. אלה היו מעין "משמר כבוד" לאבי, בתקוותם הנאמנה לראותני פותח סוף-סוף את פי למלמל עברית חיה.

את כל הדברים שסיפרתי – מפי אבי ואחרים מעדי השמיעה שמעתים, הם היו ידועים בעצם לכל ירושלים, איש מפי איש, ואני איני אלא רושם לשם השלמת סיפור חיי. אך מבין באי בית הורי היו אחדים, שדיוקניהם נחרתו במוחי בהיותי בן שלוש, בעוד לא היה הדיבור בפי; אותו אדם הדור-פנים, רי"מ פינס, שהיה ממבקרי ביתנו כמעט יום-יום, בתו "איטה" (שנישאה לדוד ילין) שהייתה מרכיבתי על בריכה ומשעשעת אותי, שמחה הספרדייה שהייתה שומרת עריסתי בשעות שאמי הלכה ללמד בבית הספר לבנות, ואחרון אחרון: האיש שנתחבב עלי יותר מכולם, הוא דוד יודילביץ', שהורי כינוהו בקיצור "הדוד". כשאמי הייתה אומרת לי "הנה בא הדוד", מיד ידעתי כי אליו נתכוונה והייתי מכפכף לקראתו בצהלה יתרה.

"דוד" זה בא לארצנו מרומניה כצעיר בן י"ח, ללא חתימת זקן ושפם. משום כך היה נראה לי, לילד, שהיה מוקף בעיקר אנשים קשישים ובעלי זקן, כאדם הקרוב לי יותר בגיל. לא עוד: מכל באי ביתנו בסמטת הסנהדרין היה הוא הצייתן והכרוך ביותר אחרי אבי, נשמע לפקודותיו ונזהר מילהפליט מפיו אף מילה לא-עברית. הוא היה – כמסופר – מן המעודדים ומרגיעים את אמי בכל הנוגע לעתידי, וכן היה מן העוזרים על ידה בכול. חרש-עץ במלאכתו היה, ועבד במנסרת צימירינסקי בירושלים, אמן נפלא לכל עבודה ומלאכה בבית. הספה שעל מעקה דירתנו נמסרה לו ללינה, כל זמן היותו בירושלים. וכל-כך ידיד ונאמן היה בביתנו, עד שנטל עליו את התפקיד של "שומר הילד", בהעדר שמחה הספרדייה מן הבית. האם פלא הוא, שקווי פניו החיוורים ושערותיו העבותות נחרתו במוחי לבלי הימחות?

ביום חורף, כשירושלים התעטפה במעסה שלג לבן – להתפעלותי הגדולה ולשמחתי הרבה – בא אלינו "דודי" האהוב, והנה התבוננתי שהוא מתקרב אל הספה אשר במעקה, כאילו אמר לשכב עליה. רצתי לעומת הדלת הפתוחה אל המעקה והתייפחתי בבכי מר. לא הועילו שידולי ה"דוד" להשקיטני, אך בתנועות וברמזים הצבעתי על הספה השלוגה.

– הבינתי, "ציון" יקר – (הוא היה מקצר שמי מ"בן-ציון" ל"ציון") – אתה ירא פן אישן עליה גם הלילה על הספה השלוגה, ואתה בא להזהירני...

והוסיף:

– אל תחשוש, ילד טוב, כי הערב תלון עמי בתוך המטבחית, על השטיח, התרצה?

– נענעתי בראשי לאות הסכמה.

ה"דוד" נתן פרסום לכל המעשה הזה, כפי שהיה נראה בעיניו, והעיקר שהסיק מסקנה, כי מבין אני כל מה שמדברים, ואינני חס-ושלום חסר-בינה, אלא שקשה לי עדיין לבטא בדיבור את מחשבותי...

את הדבר הזה בישר גם לאמי וגם לר' יחיאל-מיכל פינס, שביקר בביתנו באותו יום.

אך רבי יחיאל-מיכל לא כן חשב, ונדנד את ראשו מתוך היסוס רב. בעצם בא להזהיר את אמי, מפני שני דברים: שלא תתן לאבי לנסוע מחר עם "ידידו הרומני" (יודילביץ') על גבי חמורים, לראשון-לציון. על חמורים ביום שלוג - כשחזהו חלש כל-כך, הרי זו סכנת נפשות ממש, איבוד לדעת... והדבר השני – הוסיף פינס – הוא העניין "הישן", עניין הילד המסכן, שבעוד ירחים מספר ישרים את שנתו השלישית, והוא אילם ולא יפתח פיו.

ומה יהיה בסופו? אל-נא תשעי – אמר פינס לאמי – לדברי הזים המרגיעים אותך. נסי לדובב את ילדך בשפה מדוברת. אם ב"ידיד" ואם ברוסית היפה, השגורה בפוך, בצרפתית, לשון שאת שומעת. שירי-נא לו מן השירים הידועים לך בלשונות החיות. את מחלת האילמות הסירי ממנו... את הנסיעה ה"חמורית" לראשון-לציון דחה אבי, להפצרת אמי, לכמה ימים עד שהפשיר השלג והשתפר מזג האוויר.

בימי העדרו של אבי, בהיותה בודדת לנפשה, ורק אני, ילדה ה"אילם" אתה, עצמו געגועיה וגברה מצוקת נפשה, והיא נטלתי על זרעותיה ומלבה הכאוב החלו משתפכים צילי שירים נשכחים של ארץ הצפון הרחוקה, רוסיה מולדתה. זה שנים לא שרה את השירים האלה, ולא שירים אחרים בכל לשון לועזית שהיא, כי חזקה עליה מצוות בעלה "אך ורק עברית". ערבים לאזני היו השירים האלה, גם מפני רוניותם וגם מפני שאמי האהובה שרה אותם. לשון זרה הייתה לי הלשון ששמעתי בפעם הראשונה, ורק שורה אחת מתוך אחד השירים נחרתה במוחי, שורה אשר רדפה אחרי כל ימי חיי:

– נא סיניאם וולנום אוקיאנה"

זהו חרוז משירו של לרמונטוב, אחד המשוררים האהובים על אמי, שהרבה משיריו ידעה על-פה.

ואני התרפקתי על אמי, וביקשתי בעיני עוד ועוד מן השירים אשר היטיבה כל-כך לשירם, והיא חזרה עליהם בכל זמן העדרו של אבי מן הבית. וקרה, שהיא שרה שיר רוסי גם ברגע שאבי חזר מדרכו, ואמי לא הרגישה בכניסתו הביתה. נסער ונרגש כולו, בעודו לבוש בגדי הדרך, ואדרתו ונעליו מלוכלכים בבוע – התחיל אבי שואג:

-מה עשית? את כל אשר בנינו שנינו בבית עברי ראשון – הרסת ביום אחד? רוסית בביתנו זה ולבנו-בכורנו! רוסית! רוסית! רוסית!

לשווא ניסתה אמי להצטדק, להטיל קצת מן האשמה על פינס, וקצת על בדידותה ועל געגועיה שהעלו מתוך זיכרונה שירים שהיו אהובים עליה. ומתוך כעס של אדם, הרואה את כל אשר בנה מוטל הרוס לעיניו, הטיל אגרופו בשולחן - שולחן קטן, שעליו החלה יצירתו של המילון העברי הגדול – ופוצצו לשברים.

- אין סליחה על כך, דבורה, כי שלחת יד בנפשי ובנפש בנו הבכור!...

למראה אבי הסוער ורותח, ואמי המתייפחת כתינוק שנתפס בקלקלתו – תפסתי במוחי הקטן את כל המתהולל בבית, הזדנקתי לעומת אבי, מתוך יצר ילד המגן על אמו אפילו בפני אביו, כנראה, ואזעק:

- "אבא!"

אבי כרע על הכיסא הקרוב, ואמי תפסתני בין ידיה והעתירה עלי נשיקותיה החמות.

שניהם הרגישו פתאום, כי "מן העז יצא מתוק", ובתוך הזעזוע הגדול שעבר עלי, בראותי את אבי ברוגזו ואת אמי בצערה ובבכיה, הוסר האלם מעל שפתי, והדיבר בא אל פי.

באותו רגע שכח אבא את לרמונטוב, את אגלי ים התכלת" ואת כל הסערה שנתחוללה בגללם, סלח לאמי את חטא "הפרת הנדר", והיא מחלה לו את חטא ניפוץ השולחן. פני שניהם האירו מתוך פיוס:

- ניצחה העקשנות. הילד העברי הראשון הוציא מפיו את הדיבור העברי הראשון...

פרק רביעי

מעבדת קסמים ללשון העברית

- לא יתואר – סח לי מקץ שנים רבות ר' אלפנדרי, הישיש המופלג, שלעת זקנתו עבר לדור בטבריה – מה שקרה בירושלים, לאחר שפתח אלהים את פיך למלמל עברית. השמועה התפשטה עד מהרה בכל העיר ותהי לשיחת היום. דרי העיר העתיקה זרמו בהמוניהם לבית הוריק לראות ב"פלא" הגדול. ובהיות שבימי אלמותך אצרת במוחך מילים רבות בלי להוציאן החוצה – התחלת להזרימם פתאום לקראת אורחך בשפע נחל גורף, למרבה הפלא וההנאה.

מי לא בא לביתנו לראות בפלא? פינס בכבודו ובעצמו ואיטה ילין בתו, וההירשנזונים שהביאו אתם "לקח" (תופינים) ויין עתיק, ונסים בכר וגם אחותו, חיים קלמי ויוסף בר"ן מיוחס, וטרבולוס, ואדלמן, וצימירינסקי, ואמדורסקי, וקמיניץ, וד"ר דארבלה, והרצברג, והרב הצעיר יעקוב מאיר, ויחזקאל יהודה, וחגיז – כולם-כולם (כך יסופר), במתנותיהם ובברכותיהם, באו לפני ה"קידוש" של שבת ולאחריו.

- יחי אליעזר "בעל הנס"! – התלהבו אחדים.

- ותחי דבורה "אשת לפידות" החדשה! – הוסיפו אחרים.

– ויחי בנם, הילד העברי הראשון! – לא קיפחו אחרים גם את חלקי והשמחה הייתה במעוננו.

נשים זקנות מששוני בידיהן, לראות אם באמת "בשר ודם" אנוכי. כמה מן האמהות הצעירות שבהן, מצאוני, אם לא יפה, הרי לפחות חינני ונעים, לטיפי ונועז, ונבאו לי "עתידות גדולים".

ואיטה ילין החזיקתני על זרועותיה, והכריזה בפני כולם בנדיבותה: אהבתיו כאת בני-בכורי.

ואישה אחרת שכרסה בין שיניה ושאת שמה שכחתי, קראה: הלואי וילדי יהיה כמוהו. ואמי – פניה מאירות, והיא מתמוגגת מרוב מחמאות. אך היו גם נשים שעיקמו חוטמיהן מתוך הסתייגות של-ביטול...

גם לגברים היו לכל אחד דעה מיוחדת משלו עלי: יוסף בר"ן מיוחס מצאני לפי טעמו, והבטיח לאמי, כי בבוא הזמן, יפרוש כנפיו עלי כמחנך ומורה. ישראל בלקינד הזהיר שלא לפנקני יותר מדי, כי שונא תפנוקים היה.

– ספרדי קטן – הפליט יעקב מאיר, החכם-באשי לעתיד.

– לא כי, דווקא אשכנזי טהור – התריס כנגדו סוסניצקי רופא-השיניים, אשר גמר לא-מכבר את לימודיו בגרמניה. בהערתו זו הייתה הדגשה של גאווה, שיצור-פלא זה ממעי אשכנזים יצא.

אבל מה היו כל אלה, לעומת כניעת-הווידיו של רי"מ פינס בכבודו ובעצמו, אשר ראה מחובתו לפצות את פני אבי ואמי ולפייסם על כל הנבואות השחורות שניבא לבנם בכורם:

– ניצחתי, בן-יהודה, ניצחתי.

ואל אמי אמר:

– סלחי נא לי על שהכעסתיך בתוכחתי על דבר בנך, כי רק טובתך דרשתי ולעתידו של הילד דאגתי. חששתי שמא לא יפתח פיו לעולם וערל שפתיים יישאר. עקשנותכם העברית ניצחה, ומי יתנך חובקת עוד בנים כאלה...

מובן, שאת כל הדו-שיחים האלה איני מוסר מזיכרוני, כי הם נשמרו בין בני משפחתנו ומקורבים, ובפי אבי בפרט, ואני מוסרם כפי ששמעתיים אך אם לא הבינותי את אשר דובר – חשתי בחושי הילדותי, שאני הוא הציר שעליו סובבים כל הדיבורים. הרגשתי, שאני גיבור היום העומד במרכז ביתנו, תל שכל הפיות פונים אליו ותולים בו עיניהם.

אך הנה נכנס פתאום החדרה אותו צעיר, אשר הודיעני חיבה יתרה וניחם את אמי בימי אלמותי, ובהגיע אליו השמועה עלי עשה את דרכו מראשון-לציון על גבי סוס מהיר, להיווכח במו-אוזניו בנס. עזבתי את כל המסובים עלי וזינקתי לקראתו בקריאת אושר:

– דוד! דוד!

דוד דויד, דוד טוב...

כשאמי רואה ומתמוגגת מנחת אין-גבול.